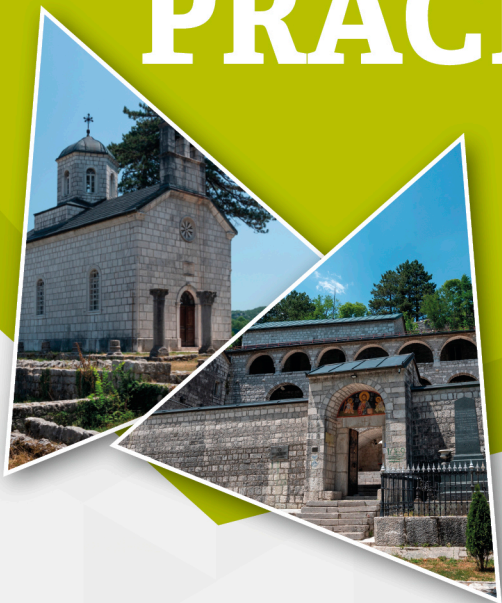

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Agata Domachowska

(Nie)zapomniane rodziny – pamięć o dynastii Petrović-Njegoš w Czarnogórze

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Recenzent prof. dr hab. Jacek Wojnicki,
Katedra Systemów Politycznych UW

Seria Prace Instytutu Europy Środkowej
Numer 3/2022
Redakcja serii Beata Surmacz i Tomasz Stępniewski

Copyright Instytut Europy Środkowej
ISBN 978-83-66413-80-1
Wydawca Instytut Europy Środkowej
ul. Niecała 5
20-080 Lublin
www.ies.lublin.pl

Projekt okładki i skład www.targonski.pl
Fotografie na okładce © Andrii Ivaniuk | shutterstock.com

Druk www.drukarniaakapit.pl

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Agata Domachowska

**(Nie)zapomniane rodziny
– pamięć o dynastii
Petrović-Njegoš w Czarnogórze**

Spis treści

Tezy	7
WSTĘP	9
1. O czarnogórskiej dynastii słów kilka	13
2. Pamięć o dynastii oraz jej status w Czarnogórze	23
3. Pamięć o dynastii Petrović-Njegoš w czarnogórskiej przestrzeni publicznej	31
PODSUMOWANIE	51
BIBLIOGRAFIA	55

■ TEZY

Wraz z rozpadem państwa jugosłowiańskiego oraz początkiem procesu transformacji systemowej można zauważyć wzmacnianie pamięci o dynastii Petrović-Njegoš w Czarnogórze.

Osobą niezwykle zaangażowaną we wzmacnianie pamięci o ostatniej czarnogórskiej dynastii jest przede wszystkim żyjący następca tronu, książę Nikola II.

Zaangażowane we wzmacnianie pamięci o dynastii Petrović-Njegoš są także czarnogórskie władze, które podkreślają kluczową rolę poszczególnych władców nie tylko w „budowaniu” niepodległej Czarnogóry, ale przede wszystkim w tworzeniu odrębnej tożsamości czarnogórskiej.

Podmiotami wspierającymi działalność potomków dynastii Petrović-Njegoš i wzmacniającymi pamięć o samej dynastii są wszystkie instytucje, które działają na rzecz umacniania tożsamości czarnogórskiej oraz odmiennej od serbskiej historii państwa i narodu.

W Czarnogórze, w przestrzeni publicznej państwa oraz w obszarze szeroko pojętej kultury, istnieje wiele miejsc pamięci o członkach dynastii. Wciąż powstają też nowe.

WSTĘP

Wraz z upadkiem ładu zimnowojennego i początkiem procesu transformacji ustrojowej w państwach bałkańskich do wielu z nich powrócili potomkowie dawnych dynastii, które rządziły w tych państwach przed wybuchem II wojny światowej¹. Już w 1989 r. do Czarnogóry przybył książę Nikola II. Następnie w 1990 r., po upadku reżimu Nicolae Ceaușescu, do Rumunii próbował powrócić król Michał I, jednak władze mu tego nie umożliwiły. Ostatecznie udało

¹ T. Kuljić, *Monumentalizacija srpske monarhije*, „Peščanik”, 31.08.2005, <https://pe-scanik.net/monumentalizacija-srpske-monarhije/> [05.01.2022].

mu się to w 1992 r.² Z kolei w 1991 r. do Serbii po raz pierwszy przybył Aleksander II, następca tronu serbskiej dynastii Karađorđevićów³. W 1996 r. do Bułgarii powrócił Symeon II, a rok później, w 1997 r., do swojego kraju przybył także potomek przedwojennego albańskiego władcy, Leka I Zogu⁴.

Te liczne i konsekwentne powroty członków dawnych dynastii panujących na Bałkanach spowodowały ożywienie się w społeczeństwach pamięci społecznej o dawnych władcach⁵. Celem niniejszej pracy jest przeanalizowanie obecnego statusu ostatniej dynastii czarnogórskiej Petrović-Njegoš⁶, w tym także zagadnienia, w jaki sposób (a także w jakich obszarach) oraz przez jakie podmioty kształtowana jest o niej pamięć w Czarnogórze.

² C. J. Williams, *King Michael's Visit Stirs Joy and Unease in Romania*, „Los Angeles Times”, 27.04.1992, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-04-27-mn-642-story.html> [07.01.2022].

³ J. Đureinović, *The Politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia: Collaboration, Resistance and Retribution* / Jelena Đureinović, Abingdon, Oxon 2020, s. 123.

⁴ *Shqipëri: E shtuna Ditë Zie për vdekjen e Leka Zogut*, Radio Evropa e Lirë, 30.11.2011, <https://www.evropaelire.org/a/24407413.html> [07.01.2022]; *Albania buries royal claimant Leka Zogu*, BBCNews, 3.12.2011, <https://www.bbc.com/news/world-europe-16021010> [07.01.2022].

⁵ Na temat pamięci o dynastii Karađorđevićów w Serbii zob. szerzej: A. Domachowska, *(Nie)zapomniane rodziny – pamięć o dynastii Karađorđevićów w Serbii*, Prace IEŚ, nr 1/2022.

⁶ Niniejsza praca nie obejmuje analizy kształtowania pamięci o Petarze II Petroviću Njegošu – postaci-symbolu Czarnogóry, ponieważ została już ona dokonana przeze mnie w artykule pt. *Njegoš and memory disputes in Montenegro*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 18(2020), z. 2, s. 33-58.

Poszczególni członkowie dynastii Petrović-Njegoš nieustannie zarządzili Czarnogórą już od końca XVII w. aż do 1918 r., kiedy jej ostatni władca – król Nikola I Petrović-Njegoš – został zdetronizowany w wyniku decyzji podjętej przez Zgromadzenie w Podgoricy. Zgodnie z czarnogóorską historiografią było ono uznawane za nielegalne i realizowało jedynie wolę władz w Belgradzie oraz działających w Czarnogórze proserbskich stronnictw politycznych. Ostatniemu władcy, po obaleniu monarchii, uniemożliwiono powrót do kraju. Król Nikola I zmarł na emigracji. Dopiero w 1989 r. obecny następca czarnogórskiego tronu, książę Nikola II Petrović-Njegoš, powrócił do Czarnogóry, aby wziąć udział w uroczystościach z okazji ponownego pochówku swych dziadków – króla Nikoli I, królowej Mileny oraz ich córek. Od tamtej pory konsekwentnie starał się być coraz bardziej obecny w państwie swoich przodków, angażując się przede wszystkim w działalność w obszarze kultury, a także zabierając głos w kwestiach społecznych i politycznych.

1 ● O czarnogórskiej dynastii słów kilka

Zgodnie z historiografią czarnogóorską pierwsze państwo Czarnogórców zaczęło się tworzyć pod koniec X w., a pierwszą dynastią, która rządziła Duklą⁷ od X do końca XII w., była dynastia Voislavljeviciów. Następna była dynastia Balšićiów (panująca od połowy XIV do początku XV w.), a po niej, do

⁷ Dukla to wcześniejsza nazwa Czarnogóry, pochodząca od rzymskiego miasta Dioclea. Dopiero w XV w. nazwa „Czarnogóra” znalazła się w powszechnym użyciu, A. Domachowska, *Proces budowania narodu czarnogórskiego w latach 1991-2018. Geneza i uwarunkowania*, Toruń 2019, s. 92.

początków XVI w., ziemiami czarnogórskimi władała dynastia Crnojeviciów⁸.

Ostatnia, czwarta z kolei, dynastia czarnogórska – Petrović-Njegoš – rozpoczęła swe panowanie pod koniec XVII w. (1697 r.), a zakończyła wraz z końcem I wojny światowej (1918 r.). Rządziła zatem łącznie 221 lat. Jej nazwa pochodzi od wsi Njeguši, znajdującej się niedaleko miasta Cetynia.

Dynastia Petrović-Njegoš liczyła siedmiu władców:

- Danilo (1697-1735),
- Sava (1735-1744; 1766-1781),
- Vasilije (1744-1766),
- Petar I (1784-1830),
- Petar II (1830-1851),
- Danilo I (1851-1860),
- Nikola I (1860-1918)⁹.

Ostatni władca z dynastii Petrović-Njegoš zmarł na emigracji w 1921 r., nie mógł bowiem powrócić do swego kraju po zakończeniu I wojny światowej. Należy przypomnieć, że gdy w 1914 r. Austro-Węgry zaatakowały Serbię, Czarnogóra podjęła decyzję o przyłączeniu się do wojny właśnie po jej stronie. Jednak klęska wojsk serbskich stanowiła również zapowiedź klęski czarnogórskiej armii. W związku z tym w 1916 r. król Nikola I zwrócił się do ówczesnego cesarza

⁸ *Crnogorske dinastije*, <http://www.me/index.php/cg/istorija/crnogorske-dinastije> [08.01.2022].

⁹ Zob. szerzej: Ž. Andrijašević, *Dinastija Petrović-Njegoš*, Podgorica 2016.

Austro-Węgier Franciszka Józefa z prośbą o pokój. Jednak warunki, jakie zostały wówczas Czarnogórze przedstawione, były nie do zaakceptowania. Czarnogórski monarcha, zdając sobie sprawę z nadchodzącej porażki i nie podpisując aktu kapitulacji, opuścił ostatecznie swój kraj. Początkowo udał się do Włoch, a następnie do Francji, gdzie również powstał czarnogórski rząd na uchodźstwie¹⁰.

Z czasem jednak zaczęło dochodzić do silniejszych podziałów pomiędzy czarnogórskimi politykami działającymi na emigracji. Kwestią sporną pozostawało przyszłe połączenie Czarnogóry z Serbią, a następnie stworzenie jednego państwa jugosłowiańskiego. Król Nikola I generalnie opowiadał się za ideą utworzenia Jugosławii, ale sprzeciwiał sposobowi, w jaki miało to zostać przeprowadzone. Uważał, że status Czarnogóry w nowym państwie powinien być równorzędny z pozostałymi jego częściami. Tak się jednak nie stało. W listopadzie 1918 r. zorganizowano w Podgoricy Zgromadzenie, które przegłosowało przyłączenie Czarnogóry do Serbii oraz abdykację monarchy, co spowodowało wybuch powstania bożonarodzeniowego (*Božićni ustanak*). Czarnogórcy uważali bowiem decyzje podjęte przez Zgromadzenie za nieważne, podejmowane przez siły proserbskie, mające na celu aneksję państwa. Wobec tego postanowili rozpocząć walkę zbrojną o niezależność Czarnogóry. Zakończyła się

¹⁰ A. Domachowska, *Proces budowania narodu...*, s. 123; zob. szerzej: Ž. Andrijašević, Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore: Od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica 2006.

ona jednak porażką, a Czarnogóra stała się częścią powstałego wówczas Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców¹¹.

Król Nikola I również nie uznawał decyzji podjętych przez Zgromadzenie w Podgoricy i nieustannie działał na forum międzynarodowym w celu nieuznawania tego aktu. Uważał, że Zgromadzenie było nielegalne i nie posiadało żadnej legitymacji. Jednak ostatecznie nie udało mu się osiągnąć zamierzonego celu. Nowo utworzone Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców zostało uznane, a czarnogórski monarcha był konsekwentnie izolowany. W 1920 r., po zerwaniu przez Francję stosunków dyplomatycznych z Czarnogorą, Nikola I wraz z rodziną musiał przenieść się z Cannes do Cap d'Antibes. Zmarł 1 marca 1921 r. we Francji, a pochowano go, na życzenie jego córki, królowej Włoch, Jeleny Savojskiej, w cerkwi w San Remo¹².

Po śmierci monarchy to jego najstarszy syn – Danilo – miał zostać nowym władcą. Był nim jednak przez zaledwie pięć dni. W nieznanych do dziś okolicznościach książę (nieposiadający własnych dzieci) zrzekł się korony na rzecz księcia Mihaila – syna jego brata, a zarazem drugiego syna króla Nikoli I – księcia Mirka (zmarłego w 1918 r. w Wiedniu)¹³.

¹¹ Zob. szerzej: A. Domachowska, *Proces budowania narodu...*, s. 126-130.

¹² W tej samej cerkwi pochowano następnie żonę króla oraz jego córki.

¹³ Jak wspomina w jednym ze swych wywiadów następca tronu, książę Nikola II, jego ojciec, przebywając już na emigracji, nie utrzymywał żadnych kontaktów z księciem Danilą. Co więcej, ojciec Nikoli II niewiele też opowiadał o swym bracie Danilu, poza tym, że wołał życie na Zachodzie niż w Cetynii. Warto również dodać, że poprzez zawarte małżeństwo książę Mirko związał się z serbską dynastią

Należy zaznaczyć, że książkę Mihailo miał wówczas zaledwie trzynaście lat. Ze względu na jego młody wiek przez kolejne dwa lata, aż do swej śmierci, władzę sprawowała żyjąca wciąż żona króla Nikoli I, królowa Milena¹⁴.

Obecny następca czarnogórskiego tronu to książę Nikola II Petrović-Njegoš, syn wspomnianego księcia Mihaila. Z wykształcenia jest on architektem. Po jego śmierci tytuł następcy tronu przejmie jego syn, książę Boris¹⁵. Warto dodać, że książę ma również córkę – księżniczkę Altinaï.

Należy zaznaczyć, że książę Nikola II przede wszystkim żyje wciąż we Francji, choć od 2011 r., czyli od momentu przyjęcia przez parlament czarnogórski ustawy o statusie potomków dynastii Petrović-Njegoš (*Zakon o statusu potomaka Dinastije Petrović-Njegoš*)¹⁶, coraz częściej pojawia się także w Czarnogórze, gdzie kontynuuje swą działalność, rozpoczętą w 1989 r. W tym właśnie roku przybył do Cetyunii, aby wziąć udział w uroczystościach z okazji ponownego

Obrenovićów. Mianowicie jego żona Natalija Konstantonović była córką wnuka Jevrema, brata serbskiego władcy Miloša Obrenovicia, *Princ Nikola Petrović Njegoš o svom deda-stricu Danilu, čiji je život pretočen u operetu „Vesela udovica”*, 01.05.2020, <http://www.onamagazin.com/princ-nikola-petrovic-njegos-o-svom-deda-stricu-danilu-ciji-je-zivot-pretocen-u-operetu-vesela-udovica/> [08.01.2022].

¹⁴ Č. Prelević, J. Markuš, *Kraljici uloga namesnika*, „Novosti”, 03.07.2010, https://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:290935-Kraljici-uloga-namesnika [08.01.2022].

¹⁵ D. Ivanović, *Vlada Crne Gore odala počast povodom 100 godina od smrti kralja Nikole*, „Vijest”, br 1, januar-mart 2021, s. 4.

¹⁶ *Zakon o statusu potomaka Dinastije Petrović-Njegoš*, *Službeni list Crne Gore*, br. 35/11, 2011.

pochówku swych dziadków: króla Nikoli I, królowej Mileny oraz ich córek – księżniczek Kseniji oraz Vjery. Powtórnie pochowano ich w Cetynii, w cerkwi na Ćipurze. W uroczystości tej brali udział także najważniejsi politycy i urzędnicy czarnogórcy oraz liczni mieszkańcy ówczesnej Republiki Czarnogóry. Obecni byli również duchowni Serbskiej Cerkwi Prawosławnej, m.in. późniejszy metropolita Czarnogóry i Przymorza Amfilohije¹⁷.

Warto dodać, że w maju 2017 r. książę Nikola II został odznaczony Orderem Narodowym Legii Honorowej, czyli najwyższym odznaczeniem nadawanym przez Francję. W ten sposób doceniono m.in. jego wkład we wzmacnianie relacji pomiędzy Francją i Czarnogórą. Nikola II przyznał, że jest to także symboliczne pośmiertne oddanie szacunku jego przodkom – ojcu i matce¹⁸.

Należy podkreślić, że do dnia dzisiejszego dynastia Petrović-Njegoš stanowi kluczowy element tożsamości narodowej Czarnogórców. To władcy tej dynastii budowali państwo czarnogórskie, wyzwalając je ostatecznie spod osmańskiego jarzma. Szczególnie ważni i silnie obecni w pamięci narodo-

¹⁷ Pod kojom zastavom je sahranjen kralj Nikola? Pozivamo Amfilohija za svjedoka..., AntenaM, 26.08.2020, <https://www.antenam.net/istorija/169344-pod-kojom-zastavom-je-sahranjen-kralj-nikola-pozivamo-amfilohija-za-svjedoka> [14.01.2022].

¹⁸ L. Šćepanović, *Princ Nikola II Petrović - Njegoš: Budućnost nije u 'bitkama iz prošlosti'*, Radio Sloboda Evropa 02.05.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/intervju-princ-nikola-petrovic-njegos/28462334.html> [08.01.2022].

wej są przede wszystkim Petar II Petrović-Njegoš, Petar I Petrović-Njegoš oraz król Nikola I.

Pierwszy z nich to swoisty symbol państwa. Przeszedł do historii nie tylko jako władca tworzący instytucje państwowe i reformujący kraj, ale także jako pisarz znający różne języki obce oraz europejską literaturę. Jego twórczość stanowi fundament kultury czarnogórskiej, a jego najwybitniejszym dziełem jest *Górski wieniec* (*Gorski vijenac*)¹⁹. O tym, jak istotny z punktu widzenia dziedzictwa narodowego Czarnogóry jest Petar II Petrović-Njegoš, świadczy także ustanowienie dnia jego urodzin, czyli 13 listopada, nowym świętem państwowym, do czego ostatecznie doszło w 2021 r.²⁰ Wówczas za tą inicjatywą zagłosowało 69 posłów (z 72 obecnych na sali) – reprezentujących zarówno koalicję rządzącą, jak i część

¹⁹ Warto dodać, że dzieło to nazywane jest także serbską „Iliadą”. Cały czas trwają też dyskusje pomiędzy Czarnogórcami a Serbami dotyczące kwestii miejsca tego utworu – w historii serbskiej czy czarnogórskiej literatury. Czarnogórcy podkreślali zasługi Njegoša dla państwa i kultury narodu, Serbowie jego serbską tożsamość, którą ich zdaniem, Czarnogórcy chcą zmienić, z kolei Boszniacy wskazywali na elementy antyislamskie/antytureckie, które widoczne są w jego najważniejszym dziele, czyli w „Góskim wieńcu”. Na temat obecnej pamięci o tym władcy w Czarnogórze zob. szerzej: A. Domachowska, *Njegoš and memory disputes in Montenegro*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 18(2020), z. 2, s. 33-58.

²⁰ Należy podkreślić, że publiczne dyskusje na ten temat toczyły się w Czarnogórze od 2013 r. i czterokrotnie przedstawiane były projekty zmian legislacyjnych w tym zakresie. Dopiero w 2021 r., w piątej próbie, udało się tego dokonać. Dyskusje uwidoczniły istniejące wciąż w społeczeństwie czarnogórskim niespójności w pamięci o tej historycznej postaci – przede wszystkim pomiędzy Czarnogórcami, Serbami i Boszniakami.

opozycji. Przeciwno było trzech przedstawicieli Partii Boszniackiej (*Bošnjačka stranka*, BS)²¹.

Warto również dodać, że 13 listopada przyznawana jest także nagroda imienia Njegoša (*Njegoševa nagrada*) (od 1963 r., ustanowiona z okazji 150. rocznicy urodzin władcy – obecnie ma edycję co drugi rok). Od 2017 r. jest ona także wręczana za całokształt twórczości literackiej (wcześniej – za jedno, wybrane wybitne dzieło) w jednym z języków południowosłowiańskich (bośniackim, czarnogórskim, serbskim, bułgarskim, macedońskim, słoweńskim lub chorwackim)²². Jest to jedna z pięciu nagród państwowych w Czarnogórze.

Ponadto w 2013 r. zorganizowano państwowe uroczystości z okazji 200-lecia urodzin tego władcy, podczas których konsekwentnie podkreślano jego zasługi na rzecz budowy państwa czarnogórskiego, narodu, a także na rzecz rozwoju kultury. Podczas ponownego otwarcia odnowionego Mauzoleum Petara II Petrovicia-Njegoša (*Njegošev mauzolej*), znajdującego się na Jezerskim Szczycie, ówczesny premier M. Djukanović stwierdził, że Njegoš byłby dumny z obecnego państwa, które zmierza w kierunku członkostwa w Unii Europejskiej²³. Co więcej, ten czarnogórski polityk,

²¹ *Njegošev rođendan će ubuduće biti državni praznik u Crnoj Gori*, N1.rs, 29.12.2021, <https://rs.n1info.com/region/njegosev-rodjendan-ce-ubuduce-biti-drzavni-praznik-u-crnoj-gori/> [08.01.2022].

²² *Zakon o državnim nagradama*, „Službeni list Crne Gore”, br. 17/2019.

²³ *Milo Đukanović: Montenegro's European path is Njegoš's path*, 20.10.2013, <https://srbin.info/en/politika/milo-djukanovic-evropski-put-crne-gore-je-njegosev-pu/?lang-lat> [08.01.2022].

który przez dekady sprawuje władzę w Czarnogórze (jako premier: 1991-1998, 2003-2006, 2008-2010, 2012-2016; jako prezydent: 1998-2002, od 2018), a także jego ugrupowanie – Demokratyczna Partia Socjalistów (do końca 2020 r.; *Demokratska partija socijalista Crne Gore*, DPS), często niejednokrotnie przywoływali w swych wystąpieniach postaci poszczególnych członków dynastii Petrović-Njegoš, a w szczególności tego władcę i jednocześnie pisarza czarnogórskiego, aby zyskać lub wzmocnić swoje poparcie w społeczeństwie czarnogórskim.

Petar I Petrović-Njegoš, czyli poprzednik Petara II Petrovicia-Njegoša, pamiętany jest przede wszystkim jako reformator oraz skuteczny władca, który nieustannie walczył z Osmanami o wolność kraju. Warto dodać, że po śmierci został kanonizowany przez swego następcę jako Petar Cetyński (*Sveti Petar Cetinjski*). Uważany jest obecnie przez czarnogórskich i serbskich prawosławnych za jednego z najważniejszych świętych.

Z kolei król Nikola I Petrović-Njegoš był władcą niezwykle aktywnym na polu polityki zagranicznej, współtworzącym sojusze bałkańskie wymierzone przeciwko Imperium Osmańskiemu, a także nielegalnie, zdaniem Czarnogórców, pozbawionym tronu przez Serbów po zakończeniu I wojny światowej. Do końca swego życia bezskutecznie zabiegał o to, by fakt ten nie był uznawany przez społeczność międzynarodową.

O tym, że akurat ci władcy z dynastii Petrović-Njegoš są nadal niezwykle ważni wśród społeczeństwa czarnogórskiego, świadczą chociażby wyniki badań opinii publicznej, przeprowadzone w 2021 r. Według większości opinii wyrażonych wówczas przez respondentów najważniejszą postacią historyczną dla Czarnogórców jest właśnie Petar II Petrović-Njegoš (25,6%). Tuż za nim uplasował się król Nikola I (19,5%), a na trzecim miejscu – Petar I Petrović-Njegoš (18,7%). Dopiero na kolejnych pozycjach znalazły się takie postaci, jak chociażby Josip Broz Tito (10%), święty Sawa (6,7%), kolejny z władców z dynastii Petrović-Njegoš, czyli książę Danilo (2,3%), oraz Aleksander Karađorđević (1,7%)²⁴.

²⁴ *Gradanima u Crnoj Gori najznačajniji Njegoš, Tito i SFRJ*, Aljazeera, 09.07.2021, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/7/9/gradjanima-u-crnoj-gori-najmiliji-njegos-tito-i-sfrj> [08.01.2022].

2. Pamięć o dynastii oraz jej status w Czarnogórze

Żyjący następca tronu – książę Nikola II – angażował się w kwestie polityczne, społeczne oraz kulturalne już od 1989 r.²⁵ Niezwykle ważnym projektem, który zapoczątkował w październiku 1990 r., było Biennale w Cetynii (*Cetinje Biennale*) – „Cetinjski bijenale”. Wtedy to właśnie po raz pierwszy zorganizowano międzynarodowy festiwal artystów w Czarnogórze. Z czasem wydarzenie to przekształciło się

²⁵ Princ Nikola Petrović: *Sto godina egzila je dovoljno*, CDM.me, 10.02.2019, <https://www.cdm.me/drustvo/princ-nikola-petrovic-sto-godina-egzila-je-dovoljno/> [08.01.2022].

w Międzynarodowe Biennale Sztuki Współczesnej. Pierwsze Biennale w Cetynii zostało oficjalnie otwarte 8 czerwca 1991 r. Prezentowano wówczas wystawy wybitnych jugosłowiańskich i europejskich artystów z dziedziny animacji i innych rodzajów sztuki, a szczególną nowością były występy artystyczne²⁶. Wydarzenie to organizowano aż do 2004 r. Jednak wbrew temu, na co wskazuje jego nazwa, nie zawsze odbywało się ono co dwa lata. Mianowicie drugie Biennale zorganizowano w 1994 r., trzecie – dwa lata później, czwarte w 2002 r., a piąte – ostatnie – właśnie w 2004 r.

Książę Nikola I współpracował także (i nadal współpracuje) z Fundacją „Święty Petar Cetinjski” (*Fondacija „Sveti Petar Cetinjski”*), która powstała w 1999 r. Od samego początku jej głównym celem była popularyzacja dziedzictwa Czarnogóry. Co więcej, książę zaangażowany był również w rozwijanie współpracy z diasporą czarnogórską. Następnie dołączył do Ruchu na rzecz niepodległej Czarnogóry z 2006 r. (*Pokret za nezavisnu Crnu Goru*, nazywany też Blokiem Niepodległościowym – *Independentistički blok*). W jego ramach współpracował m.in. z Milo Đukanoviciem, który w ciągu ostatnich trzech dekad niejednokrotnie sprawował funkcję premiera i prezydenta Czarnogóry.

Jednocześnie, mając na uwadze podtrzymywanie pamięci o swej rodzinie, książę Nikola II domagał się od władz

²⁶ CETINJSKI BIJENALE 1990 – 2004., „Art. Montenegro”, <https://artmontenegro.me/art-montenegro/cetinjski-bijenale-1990-2004> [09.01.2022].

już niepodległej od 2006 r. Czarnogóry uregulowania statusu potomków dynastii Petrović-Njegoš, a także zwrotu nieruchomości, które w przeszłości należały do członków jego rodziny²⁷. Ostatecznie 12 lipca 2011 r. parlament Czarnogóry przyjął ustawę regulującą status potomków dynastii Petrović-Njegoš. Za jej przyjęciem zagłosowali członkowie ówczesnej koalicji rządowej, natomiast przeciwko byli przedstawiciele Socjalistycznej Partii Ludowej (*Socijalistička narodna partija*) oraz Nowej Serbskiej Demokracji (*Nova srpska demokratija*, NOVA). Z kolei albańscy posłowie wstrzymali się od głosu. Opozycja (ta proserbska) domagała się bowiem usunięcia z tekstu projektu ustawy zapisu o detronizacji monarchy w wyniku bezprawnej aneksji państwa w 1918 r. Warto dodać, że ten właśnie zapis był krytykowany także przez ówczesnego prezydenta Filipa Vujanovicia²⁸. Po przyjęciu ustawy premier Czarnogóry Igor Lukšić wydał również specjalne przyjęcie z okazji powrotu potomków dynastii do kraju²⁹.

Zgodnie z zapisami ustawy detronizacja króla, do której doszło w 1918 r., była sprzeczna z Konstytucją Księstwa

²⁷ *Dve dinastije traže imovinu u Crnoj Gori*, DW.com, 29.10.2009, <https://www.dw.com/sr/dve-dinastije-tra%C5%BEE-imovinu-u-crnoj-gori/a-4829433> [09.01.2022].

²⁸ *Crna Gora: Usvojen Zakon o dinastiji Petrović*, Radio Slobodna Evropa, 12.07.2001, <https://www.slobodnaevropa.org/a/24263623.html> [09.01.2022].

²⁹ *Vlada Crne Gore, Cetinje: Predsjednik Vlade Igor Lukšić priredio prijem povodom donošenja Zakona o statusu potomaka dinastije Petrović Njegoš i dolaska njenih potomaka u Crnu Goru*, 23.07.2011, <https://www.gov.me/clanak/107550--govor-predsjednika-vlade-igora-luksica> [09.01.2022].

Czarnogóry (art. 1). Potwierdzono ponadto, że potomkowie władców dynastii, strzegąc jej tradycji, prowadzą działalność o charakterze kulturalnym, humanitarnym i apolitycznym w celu wzmocnienia czarnogórskiej tożsamości, kultury oraz tradycji (art. 3). Co więcej, zarówno prezydent Czarnogóry, przewodniczący parlamentu, jak i premier mogą upoważnić przedstawiciela potomków dynastii do wykonywania indywidualnych czynności protokolarnych lub apolitycznych (art. 7). W tym celu przedstawiciel potomków dynastii ma prawo korzystać z obiektów i innych zasobów majątku państwowego, zgodnie z przepisami rządu Czarnogóry³⁰.

Ponadto zdecydowano o ustanowieniu „Fundacji Petrović Njegoš”, która będzie działała na rzecz popularyzowania czarnogórskiej kultury, a także w obszarze humanitarnym i rozwojowym, zgodnie z interesem publicznym państwa. Funkcję prezesa Fundacji będzie pełnił reprezentant dynastii. Podkreślono również, że zarówno on, jak i pozostali członkowie Fundacji nie będą mogli prowadzić działalności politycznej. Ustawodawca czarnogórski zapewnił jej budżet o łącznej wysokości 4,3 mln euro na kolejne siedem lat. Co więcej, przedstawiciel potomków dynastii ma prawo do miesięcznego dochodu w wysokości miesięcznych zarobków brutto prezydenta Czarnogóry. W celu prowadzenia swej działalności potomkowie dynastii mogą również korzystać

³⁰ *Zakon o statusu potomaka Dinastije Petrović-Njegoš, Službeni list Crne Gore*, br. 35/11, 2011.

m.in. z pierwszego piętra Pałacu „Kruševac” w Podgoricy, natomiast w celu wypełniania obowiązków protokolarnych mają oni pierwszeństwo w użytkowaniu parteru³¹.

Zgodnie z przyjętą ustawą potomkowie dynastii Petrović-Njegoš uzyskali także prawo do korzystania na stałe z domu króla Nikoli I Petrovicia-Njegoša, znajdującego się w Njeguši. Otrzymali również mieszkanie w Podgoricy. Ponadto wyrażono zgodę na wybudowanie dla nich w Cetynii domu o powierzchni 300 m²³², określanego przez samego następcę tronu mianem Zielonego Pałacu (*Zeleni dvorac*)³³. Książę Nikola II zaznaczył, że skoro Czarnogóra jest państwem ekologicznym³⁴, zatem i pałac musi być zielony, czyli wybudowany zgodnie ze wszystkim ekologicznymi standardami. Nikola II – jako architekt – sam zamierza go zaprojektować.

Warto dodać, że Fundacja Petrović Njegoš współpracuje m.in. ze wspomnianą już Fundacją „Sveti Petar Cetinjski” przy tworzeniu seriali telewizyjnych oraz filmów dokumentalnych o tematyce historycznej³⁵. Obie fundacje działają na

³¹ Ibidem.

³² *Sa zelenim dvorcem na Cetinju Petrovići počinju da žive svoju bajku*, „Vijesti”, 24.07.2011, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/354157/sa-zelenim-dvorcem-na-cetinju-petrovici-pocinju-da-zive-svoju-bajku> [09.01.2022].

³³ V. Radojević, *Princ traži priznanje*, „Novosti”, 24.07.2011, <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.70.html:339207-Princ-trazi-priznanje> [09.01.2022].

³⁴ Zob. art. 1 Konstytucji Czarnogóry, *Ustav Crne Gore*, Službeni list Crne Gore, br 1, 2007.

³⁵ A. Domachowska, *Proces budowania narodu...*, s. 248; *Potpisan sporazum o saradnji Fondacija "Petrović Njegoš" i "Sveti Petar Cetinjski"*, „Portal Analitika”, 14.03.2018,

rzecz promowania kulturowych oraz historycznych wartości Czarnogóry.

W lipcu 2012 r. podjęto także decyzję o przywróceniu czterem potomkom dynastii Petrović-Njegoš obywatelstwa czarnogórskiego³⁶. Z kolei w 2013 r. książę Nikola II otrzymał paszport dyplomatyczny i prawo działania jako specjalny wysłannik ministra spraw zagranicznych i integracji europejskiej Czarnogóry³⁷. Należy jednak dodać, że książę Nikola II większość czasu spędza we Francji. W wywiadzie udzielonym w 2019 r. podkreślił, że chciałby zmienić to w przyszłości, kiedy uda mu się ograniczyć obowiązki zawodowe, które sprawuje w Paryżu³⁸.

Książę Nikola II, jako prezes Fundacji Petrović Njegoš, zaangażowany jest w wiele różnego rodzaju inicjatyw i działań, zarówno w obszarze kultury, promocji Czarnogóry, jak i ekologii. Wspierał także promocję czarnogórskiej turystyki, m.in. biorąc udział w EXPO 2020, zorganizowanym w Dubaju³⁹. Uczestniczył ponadto w wielu uroczystościach z okazji

<https://www.portalanalitika.me/clanak/296504--potpisan-sporazum-o-saradnji-fondacija-petrovic-njegos-i-sveti-petar-cetinjski> [09.01.2022].

³⁶ M. Milosevic, *Crna Gora „ispravlja nepravdu” prema kraljevskoj porodici*, Balkan Insight, 19.07.2012, <https://balkaninsight.com/2012/07/19/crna-gora-ispravlja-nepravdu-prema-kraljevskoj-porodici/?lang=sr> [09.01.2022].

³⁷ *Princu uručen diplomatski pasoš*, RTCG, 19.07.2013, <http://www.rtcg.me/vijesti/politika/19794/princu-urucen-diplomatski-pasos.html> [09.01.2022].

³⁸ *Princ Nikola Petrović: Sto...*

³⁹ *Veliko interesovanje turoperatora iz UAE za turističku ponudu Crne Gore*, „Vijesti”, 06.02.2022, <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/588926/veliko-interesovanje-turoperatora-iz-uae-za-turisticku-ponudu-crne-gore-promo> [09.01.2022].

rocznic ważnych wydarzeń historycznych, odbywających się w Czarnogórze. Warto dodać, że w 2015 r. przybył także do Belgradu na 70. urodziny serbskiego następcy trony, księcia Aleksandra Karađorđevicia⁴⁰.

Dla księcia Nikoli I niezwykle istotna jest także kwestia przeniesienia do Czarnogóry ciał jego przodków pochowanych na emigracji. Obecnie planowane jest przeniesienie ciał trzech synów króla Nikoli I – Danila, Mirka i Petara – a także jego wnuka Mihaila, którzy zostali pochowani w Austrii, Francji oraz we Włoszech. Mieliby oni zostać pochowani we wspólnym grobowcu, który specjalnie w tym celu zostałby stworzony (*Dvorsko groblje u okviru Novog groblja na Cetinju*)⁴¹. Jak w 2019 r. podkreślało Ministerstwo Kultury Czarnogóry, byłby to akt historycznej i moralnej rehabilitacji dynastii, w także promocja czarnogórskiej historii⁴². Plan ten został poparty także przez prezydenta Milo Đukanovicia, który przewodniczył ciału koordynującemu, powstałemu w celu realizacji tego planu, a działającemu jako jedna z grup roboczych rządu Czarnogóry⁴³.

⁴⁰ *Princ Nikola gost kod Karađorđevića*, „Vijesti”, 20.07.2015, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/171717/princ-nikola-gost-kod-karadordevica> [09.01.2022].

⁴¹ *Princ Nikola odlaže prenos posmrtnih ostataka dinastije Petrović*, CDM.me, 06.08.2019, <https://www.cdm.me/drustvo/princ-nikola-odlaze-prenos-posmrtnih-ostataka-dinastije-petrovic/> [12.01.2022].

⁴² *Aktivnosti prenosu posmrtnih ostataka dinastije Petrović*, 07.12.2019, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=361218> [12.01.2022].

⁴³ *Đukanović: Crna Gora ispunjava dio istorijske i moralne obaveze prema dinastiji Petrović*, CDM.me, 29.07.2019, <https://www.cdm.me/drustvo/dukanovic-crna->

Do przeniesienia ciał miało dojść do końca 2019 r. Jednak w sierpniu 2019 r., ze względu na napiętą wówczas sytuację wewnętrzną w Czarnogórze⁴⁴, książę Nikola II stwierdził, że z przeniesieniem ciał należy poczekać aż do momentu uspokojenia sytuacji w kraju. Co więcej, „z ciężkim sercem” zdecydował, że przodkowie ci powinni zostać pochowani na cmentarzu miejskim, mimo że chciał, aby spoczęli w cerkwi w Cetynii. W tej kwestii wypowiedział się wówczas także ówczesny metropolita Czarnogóry i Przymorza Amfilohije, który wprost przyznał, że pochowanie ich w monasterze Cetynskim (*Cetinjski manastir*; znany też jako monastyr Narodzenia Matki Bożej – *Rođenja Presvete Bogorodice*)⁴⁵ byłoby haniebne. Należy zaznaczyć, że wciąż nie udało się jednak przenieść ciał członków rodziny królewskiej do Czarnogóry.

-gora-ispunjava-dio-istorijske-i-moralne-obaveze-prema-dinastiji-petrovic/ [12.01.2022].

⁴⁴ A. Domachowska, *Czarnogóra: protesty społeczne po przyjęciu ustawy o wolności wyznania*, „Komentarze IEŚ”, nr 106, 22.01.2020, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-protesty-spoeczne-po-przyjeciu-ustawy-o-wolnosc-wyznania/> [12.01.2022].

⁴⁵ *Princ Nikola odlaže...*

3.

Pamięć o dynastii Petrović-Njegoš w czarnogórskiej przestrzeni publicznej

Pamięć o dynastii Petrović-Njegoš szczególnie widoczna jest w czarnogórskiej przestrzeni publicznej. Niewątpliwie jednym z najważniejszych miejsc pozostaje Mauzoleum Petara II Petrovicia-Njegoša (*Njegošev mauzolej*), znajdujące się na Jezerskim Szczycie (1660 m n.p.m.), w paśmie gór Lovćen, w parku narodowym Lovćen (zob. fot. 1 i 2). Mieści się tam kaplica ufundowana przez samego władcę, w której chciał on być pochowany⁴⁶. Początkowo jednak jego ciało

⁴⁶ B. Proročić, *O Mauzoleju Petra II Petrovića Njegoša na Lovćenu*, CDM.me, 22.09.2021, <https://www.cdm.me/kultura/o-mauzoleju-petra-ii-petrovica-njegosa-na-lovce->

spoczęło w monasterze Cetyńskim. Dopiero kilka lat po śmierci władcy jego szczątki przeniesiono na Jezerski Szczyt (1854 r.). Znajdowały się tam aż do 1916 r., kiedy przed atakiem sił austriackich ciało ponownie przeniesiono do monastynu w Cetynii.

Kaplica została w znacznej części zniszczona w czasie I wojny światowej, więc nowy władca Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, król Aleksander I Karađorđević⁴⁷, podjął decyzję o jej odbudowie. Jednak kaplica znajdująca się obecnie na czarnogórskim szczycie została wybudowana w 1974 r. Wcześniej (już w latach 50. XX w.) władze jugosłowiańskie podjęły decyzję o rozbiórce poprzedniej kaplicy, bowiem Czarnogórcy domagali się usunięcia ze szczytu budowli, która została stworzona przez króla Aleksandra I. W ten sposób chcieli podkreślić swoją odrębność od Serbów tożsamość narodową⁴⁸. W środku mauzoleum, oprócz szczątków czarnogórskiego władcy, znajduje się także pomnik Petara II Petrovicia-Njegoša, a przed wejściem do budynku usytuowane są pomniki dwóch Czarnogórek.

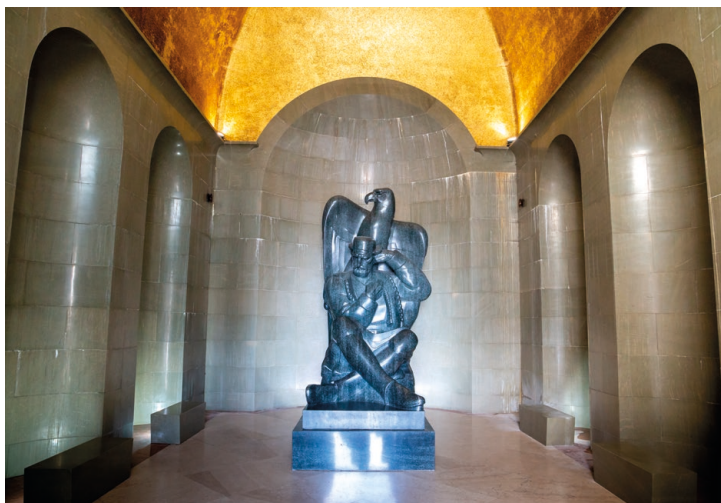
nu/ [14.01.2022].

⁴⁷ Warto przypomnieć, że matką króla była Zorka, córka ostatniego władcy z dynastii Petrović-Njegoš, króla Nikoli I.

⁴⁸ A. Domachowska, *Proces budowania narodu...*, s. 148–149. Należy bowiem zaznaczyć, że w historiografii czarnogórskiej okres międzywojenny, kiedy to Czarnogóra została nielegalnie zaanektowana przez Serbię, to czas podważania istnienia tożsamości czarnogórskiej. Kaplica w sposób symboliczny została zagarnięta przez ówczesnego władcę jugosłowiańskiego, w związku z czym musiała zostać zmieniona.

Fot. 1. Mauzoleum Petara II Petrovicia-Njegoša
Fot. Zevana | shutterstock.com

Fot. 2. Mauzoleum Petara II Petrovicia-Njegoša
Fot. Predrag Jankovic | shutterstock.com

Nieopodal góry Lovćen znajdziemy kolejne niezwykle miejsce, ważne z punktu widzenia pamięci o dynastii czarnogórskiej. To właśnie tutaj, prawdopodobnie z terenów Bośni (dzisiejszej Zenicy), przybyli w XV w. przodkowie dynastii⁴⁹. Jest to, wspomniana już, wioska Njeguši. Znajduje się w niej m.in. dom króla Njegoša (*Njegoševa rodna kuća*), wybudowany przez Petara I Petrovicia-Njegoša w 1779 r., w którym urodził się władca. Jest to również miejsce narodzin m.in. władcy Danila, Savy, Vasilija, a także następcy Petara II Petrovicia-Njegoša – księcia Danila oraz ojca króla Nikoli I – wojewody Mirka⁵⁰. Mieści się tu obecnie muzeum. Obok niego znajduje się ponadto dwór króla Nikoli I, w którym władca się urodził. W pobliżu stoi też cerkiew św. Jerzego (*Crkva Svetog Đorđa*), w której pochowani zostali rodzice Petara II Petrovicia-Njegoša⁵¹.

Niewątpliwie miasto Cetynia⁵², będące kulturową i historyczną stolicą Czarnogóry, jako całość stanowi swoiste miejsce pamięci o dynastii Petrović-Njegoš. W Cetynii znajduje się np. utworzone w 1951 r. Muzeum Njegoša, zwane „Bilar-

⁴⁹ Ibidem, s. 106-107.

⁵⁰ *Njegoševa kuća vjekove istorije priča*, „Vijesti”, 06.02.2022, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/588980/njegoseva-kuca-vjekove-istorije-prica> [14.01.2022].

⁵¹ *Čija je crkva u kojoj su sahranjeni Njegoševi roditelji u Erakovićima?*, 30.04.2018, <https://www.standard.co.me/drustvo/cija-je-crkva-u-kojoj-su-sahranjeni-njegosevi-roditelji-u-erakovicima/> [15.01.2022].

⁵² Warto dodać, że prawie wszystkie jednostki Muzeum Narodowego Czarnogóry (oprócz Domu Rodzinnego Njegoša i Mauzoleum na Lovćenu) znajdują się właśnie na terenie Cetynii.

dówką” (*Njegošev muzej – Biljarda*), którego nazwa pochodzi od znajdującego się tam stołu bilardowego. Bilard był bowiem ulubioną grą Petra II Petrovicia-Njegoša, który to właśnie wybudował tam rezydencję w 1838 r. Warto dodać, że do tego czasu siedzibą władców czarnogórskich pozostawał monastyr Cetyński (zob. fot. 3), również znajdujący się w Cetynii. Wraz z rozwojem państwa i powstawaniem kolejnych instytucji konieczne stało się jednak wybudowanie nowej siedziby władcy⁵³. Przez pewien czas w Bilardówce działały też drukarnia Njegoša, gimnazjum czy seminarium. Na początku XX w. mieściły się tu także różne ministerstwa⁵⁴.

Analizując Cetynię jako swoiste miejsce pamięci o dynastii, należy również wymienić mauzoleum władcy Danila (*Mauzolej vladike Danila na Orlovom kršu*), które znajduje się na wzgórzu nieopodal Cetyńskiego monastyru (zob. fot. 4)⁵⁵. Mauzoleum utworzono w 1896 r. z okazji 200 lat istnienia dynastii Petrović-Njegoš⁵⁶. Warto wspomnieć, że władca Danilo był nie tylko założycielem samej dynastii, ale także fundatorem monasteru Cetyńskiego. Został on pochowany

⁵³ *Njegošev muzej – Biljarda*, <https://narodnimuzej.me/posjeta-njegosev-muzej-biljarda/> [15.01.2022].

⁵⁴ *Njegošev muzej, Biljarda – Cetinje*, Portal Analitika, 12.09.2016, <https://www.portalanalitika.me/clanak/230442--njegosev-muzej-biljarda-cetinje> [15.01.2022].

⁵⁵ Zob. szerzej: S. G. Popović, D. Đuričić, S. K. Perović, *Restoration of the Bishop Danilo's mausoleum at Eagle's Rock, Cetinje (Montenegro)*, „Tehnički vjesnik” 24. Supplement 2 (2017), s. 551-555.

⁵⁶ *Mauzolej Vladike Danila na Orlovom kršu*, „Art Montenegro” <https://artmontenegro.me/art-montenegro/mauzolej-vladike-danila-na-orlovom-kršu> [17.01.2022].

Fot. 3. Monastyr Cetyński
Fot. A. Domachowska (2019)

Fot. 4. Mauzoleum władcy Danila
Fot. A. Domachowska (2019)

w monasterze niedaleko Budvy. Następnie w 1853 r. jego ciało przeniesiono do Cetynii⁵⁷.

Ważnym miejscem pamięci w Cetynii jest także wspomniana już wcześniej cerkiew na Ćipurze (*Dvorska crkva na Ćipuru*) (zob. fot. 5). To właśnie w niej pochowano szczątki Ivana Crnojevia, ale także króla Nikoli I, jego żony – królowej Mileny, oraz ich córek – księżniczek Kseniji i Vjery (ponownie w 1989 r.).

Z kolei w jednej z dolin (*Ivanova Korita*), położonej w Parku Narodowym Lovćen, usytuowane jest miejsce pamięci poświęcone całej dynastii Petrović-Njegoš. Znajdują się tu popiersia siedmiu władców dynastii, odsłonięte w 1997 r. Ich twórcami są dwaj bracia rzeźbiarze – Svetomir i Svetozar Radović⁵⁸.

W całej Czarnogórze znajdziemy wiele pomników upamiętniających poszczególnych władców z dynastii Petrović-Njegoš. Kolejne popiersie Petara II Petrovicia-Njegoša usytuowane jest także w niewielkim mieście Prčanj, położonym w pobliżu Kotora. Znajduje się ono dokładnie przed budynkiem kościoła Narodzenia Najświętszej Marii Panny (*Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije*). Interesujące jest

⁵⁷ *Kako se gradi Mauzolej Vladike Danila na Orlovom kršu*, CDM.me, 09.10.2018, <https://www.cdm.me/kultura/kako-se-gradio-mauzolej-vladike-danila-na-orlovom-kršu/> [17.01.2022].

⁵⁸ S. Čukić, *LOVČENSKI MEDALJONI: Vijenac Petrovića*, Portal Analitika, 21.09.2020, <https://www.portalanalitika.me/clanak/lovcenski-medaljoni-vijenac-petrovica> [18.01.2022].

Fot. 5. Cerkiew na Ćipurze
Fot. A. Domachowska (2019)

również to, że popiersie Njegoša, stojące przed kościołem katolickim w Prčanju, jest pierwszym publicznym pomnikiem poświęconym Njegošowi w Czarnogórze. Twórcą popiersia, odsłoniętego w 1954 r., był Ivan Meštrović⁵⁹.

⁵⁹ To popiersie jest jednym z odlewów rzeźby Meštrovia z 1932 r., którą podarował on Komitetowi wzniesienia pomnika Njegoša w Belgradzie, *Njegoševi, rasuti svijetom*, 02.01.2019, <https://sharemontenegro.me/spomenici-petra-ii-rasuti-svijetom/> [19.01.2022]. Najbardziej znane jest popiersie Meštrovia z 1932 r. Stanowi ono najpopularniejszą postać Njegoša, który pokazany jest tam z silnym odchyleniem w lewo, z wyglądu poważny i zamyślony, z głębokim wymodelowaniem rysów twarzy, podkreślającym wszelkie walory mężczyzny typu dynarskiego, P. Malbaša, *Spomenici Petru II Petroviću Njegošu*, „Matica crnogorska”, jesen 2013, s. 304.

Spośród wielu pomników Njegoša przedstawiających wprost jego postać warto zwrócić uwagę na pomnik autorstwa Dimitrija Popovicia – rzeźbiarza pochodzącego z Cetynii, a żyjącego i pracującego obecnie w Zagrzebiu. Został on odsłonięty z okazji 200. rocznicy urodzin tego czarnogórskiego władcy. Pomnik „Na cześć myśli Njegoša” (*U čast Njegoševe misli*) znajduje się w Cetynii (zob. fot. 6) i stanowi dar rzeźbiarza Dimitrija Popovicia oraz Narodowej Wspólnoty Czarnogórców z Chorwacji (*Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske*). Zdaniem twórcy, rzeźba ta swoim kształtem ma nawiązywać do dzieła Njegoša pt. *Promień mikrokosmosu* (*Luča mikrokozma*)⁶⁰.

Z kolei w Podgoricy znajduje się m.in. pomnik Petara II Petrovicia-Njegoša, odsłonięty w 1956 r., autorstwa rzeźbiarza Sretena Stojanovića⁶¹. W stolicy kraju, w pobliżu uniwersytetu, mieści się również pomnik jego poprzednika, św. Petara Cetinjskiego, o wysokości prawie siedmiu metrów

⁶⁰ *Dimitrije Popović izradio spomenik Petru Petroviću II. Njegošu, „Večernji”*, 14.03.2015, <https://www.vecernji.hr/kultura/dimitrije-popovic-izradio-spomenik-petru-petrovicu-ii-njegosu-524457> [19.01.2022]; zob. A. Domachowska, *Njegoš and memory...*

⁶¹ Warto dodać, że takie same pomniki znajdują się również w Belgradzie oraz w parku Villa Borghese w Rzymie, *Prvi spomenik skulpturu u Podgorici dobio je Petar II Petrović Njegoš 1956. godine*, CDM.me, 10.05.2019, <https://www.cdm.me/kultura/prvi-spomenik-skulpturu-u-podgorici-dobio-je-petar-ii-petrovic-njegos-1956-godine/> [21.01.2022].

Fot. 6. Na cześć myśli Njegoša
Fot. A. Domachowska (2019)

Fot. 7. Pomnik św. Petara Cetinjskiego w Podgoricy
Fot. Leonid Andronov | shutterstock.com

(zob. fot. 7). Odsłonięto go w 2006 r., a jego autorem jest Nenad Šoškić⁶².

W Podgoricy, w parku królewskim, znajduje się także pomnik króla Nikoli I (zob. fot. 8). Odsłonięto go w 2005 r.,

⁶² *Od crnogorskog ora do kralja Nikole: Podgorica-grad velelepnih skulptura*, CDM.me, 17.10.2018, <https://www.cdm.me/zabava/zanimljivosti/od-crnogorskog-ora-do-kralja-nikole-podgorica-grad-velelepnih-skulptura/> [21.02.2022].

Fot. 8. Pomnik króla Nikoli I w Podgoricy
Fot. A. Domachowska (2019)

w rocznicę wyzwolenia miasta podczas II wojny światowej⁶³. Jego autorem jest Risto Radmilović.

Również w innych miastach czarnogórskich znajdują się pomniki upamiętniające ostatniego władcę Czarnogóry. Jest to chociażby popiersie w Barze, odsłonięte w 2018 r., usytuowane przed świątynią św. Jovana Vladimira⁶⁴.

W tym nadmorskim mieście znajduje się także dziewiętnastowieczny dwór króla Nikoli I. Warto jednak zaznaczyć,

⁶³ *Spomenici u Crnoj Gori – otkrijte ostatke naše herojske prošlosti*, <https://portomontenegro.com/me/blog/spomenici-u-crnoj-gori/> [22.01.2022].

⁶⁴ *Otkrivena bista kralja Nikole u Baru*, CDM.me, 09.01.2018, <https://www.cdm.me/drustvo/otkrivena-bista-kralja-nikole-ispred-hrama-u-baru/> [22.01.2022].

że wybudowano go na zlecenie księcia Petara Karađorđevića, zięcia Nikoli I. Dopiero później został on odkupiony przez czarnogórskiego monarchę, ale jednocześnie przekazany jego synowi – księciu Danilowi. I choć obecnie budynek ten zwany jest „pałacem króla Nikoli I”, w XIX w. nikt go tak nie postrzegał. Wówczas określany był jako „pałac następcy Danila” (*Dvorac prijestolonasljednika Danila*). Wiadomo, że po raz ostatni król Nikola I przebywał w nim 29 czerwca 1914 r.⁶⁵

Natomiast rezydencja monarchy znajdowała się w Cetynii. Obecnie, od 1926 r., mieści się w niej muzeum króla Nikoli I (zob. fot. 9). Wybudowano ją w 1867 r. i wówczas przeniesiono do niej siedzibę władcy z Bilardówki⁶⁶. Warto dodać, że to właśnie tutaj znajduje się także królewska biblioteka, w której można obejrzeć pierwszą książkę religijną (z 1493 r.), czyli *Oktoih*, wydaną przez pierwszą drukarnię założoną na Bałkanach⁶⁷.

W 2006 r. na placu Wolności (*Trg slobode*) w Nikšiću odsłonięto pomnik króla Nikoli I. Jego autorem jest belgradzki rzeźbiarz Miodrag Živković⁶⁸. Tego czarnogórskiego władcę uważa się zresztą za twórcę „nowego Nikšicia” – miasta po-

⁶⁵ Ž. Milović, *Dvorac kralja Nikole, XIX vij, Bar – II kat*, Barinfo.me, 12.04.2019, <https://barinfo.me/dvorac-kralja-nikole-xix-vij-bar-ii-kat/> [21.01.2022].

⁶⁶ *Muzej kralja Nikole – Cetinje*, Portal Analitika, 12.09.2016, <https://www.portalanalitika.me/clanak/230444--muzej-kralja-nikole-cetinje> [21.01.2022].

⁶⁷ *Muzej Kralja Nikole*, <https://narodnimuzej.me/posjeta-muzej-kralja-nikole/> [21.01.2022].

⁶⁸ *Spomenik kralju Nikoli u Nikšiću*, <http://www.gradkulture.me/tragovi-kulturnog-nasledja/spomenik-kralju-nikoli-u-niksicu/> [21.01.2022].

Fot. 9. Muzeum króla Nikoli I w Cetynii
Fot. A. Domachowska (2019)

wstałego po wyzwoleniu spod władzy osmańskiej. W tym mieście w 1900 r. został wybudowany także pałac monarchy⁶⁹. Od 1984 r. mieszczą się tu muzeum, biblioteka, archiwum oraz galeria⁷⁰.

W Nikšiću nie mogłoby zabraknąć również miejsca pamięci związanego z postacią Petara II Petrovicia-Njegoša.

⁶⁹ *Dvorac kralja Nikole u Nikšiću*, <http://www.gradkulture.me/tragovi-kulturnog-nasledja/dvorac-kralja-nikole-u-niksicu/> [21.01.2022].

⁷⁰ *Dvorski kompleks kralja Nikole*, 29.03.2017, <https://www.onogost.me/projekti/turisticka-valorizacija-kulturnog-nasljedja-niksica/dvorski-kompleks-kralja-nikole> [22.01.2022].

Fot. 10. Popiersie Petara II Petrovicia-Njegoša na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Czarnogóry w Nikšiću
Fot. A. Domachowska (2019)

Jego popiersie znajduje się w budynku Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Czarnogóry (zob. fot. 10).

Pisząc o miejscach pamięci związanych z Nikołą I, warto zauważyć, że w 2017 r. w Podgoricy został odsłonięty także pomnik jego ojca – Mirka Petrovicia-Njegoša, który był wojewodą i zasłynął jako dowódca sił czarnogórskich w zwycięskiej bitwie z Osmanami pod Grahovcem (1858 r.). Jest to też pomnik ku pamięci „czarnogórskich bohaterów i uczest-

ników walk wyzwoleniczych z 1853 r., 1862 r. oraz 1876-1878”⁷¹. Ma on wysokość ponad dziesięciu metrów, a jego twórcą jest rzeźbiarz Dimitrije Popović. Należy jednak dodać, że pomnik ten wywołał kontrowersje w społeczeństwie czarnogórskim. Część osób protestowała przeciwko jego odsłonięciu, wskazując, że w 1856 r., podczas walk kierowanych właśnie przez wojewodę Mirka, doszło do morderstw na dzieciach, kobietach oraz osobach starszych⁷².

W stolicy kraju, w Podgoricy, w parku Kruševac (nazywanym też parkiem Petrovicia – *Petrović Park*) również mieści się jedna z rezydencji króla Nikoli I (zob. fot. 11 i 12), wybudowana w 1894 r. Była to zimowa rezydencja monarchy. Obecnie znajduje się w niej galeria sztuki. Jak podkreślono wcześniej, dziś z części rezydencji może korzystać także książę Nikola II. Dla niego osobiście – jak sam zaznacza – jest to emocjonalnie ważne miejsce, ponieważ była to jedna z rezydencji króla, jego dziadka. Ponadto w tym domu urodził się także jego ojciec⁷³, był to bowiem rodzinny dom drugiego syna kró-

⁷¹ J. Kontić, *Otkriven spomenik vojvodi Mirku na Trgu nezavisnosti*, „Vijesti”, 31.07.2017, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/70292/otkriven-spomenik-vojvodi-mirku-na-trgu-nezavisnosti> [22.01.2022].

⁷² Ibidem; P. Tomović, *Spomenik vojvodi Mirku Petroviću dijeli Crnu Goru*, Radio Slobodna Evropa, 16.05.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/podgorica-cetinje-crna-gora-mirko-petrovic-spomenik/28491250.html> [23.01.2022]; S. Janković, *Treba li Crnoj Gori spomenik vojvodi Mirku Petroviću*, Radio Slobodna Evropa, 09.04.2015, <https://www.slobodnaevropa.org/a/u-crnoj-gori-su-i-spomenici-sporni/26947039.html> [23.01.2022].

⁷³ M. Bošković, *Sa zelenim dvorcem na Cetinju Petrovići počinju da kursywu svoju bajku*, „Vijesti”, 24.07.2011, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/354157/sa-zelenim->

Fot. 11. Rezydencja króla Nikoli I w Podgoricy, w parku Kruševac
Fot. A. Domachowska (2019)

Fot. 12. Rezydencja króla Nikoli I w Podgoricy, w parku Kruševac
Fot. A. Domachowska (2019)

la, księcia Mirka, i właśnie tutaj na świat przyszło czterech jego synów – Stefan, Stanislav, Mihailo i Pavle. Warto dodać, że księżę Mirko był jedynym członkiem rodziny królewskiej, który w styczniu 1916 r. nie wyjechał z Czarnogóry. Dopiero z powodu choroby musiał opuścić Podgoricę i udać się na leczenie do Wiednia, gdzie zmarł w marcu 1918 r.⁷⁴

W ostatnim czasie w Czarnogórze odsłonięto też kolejne pomniki ku pamięci członków dynastii Petrović-Njegoš, np. księżniczki Jeleny Savojskiej – królowej Włoch, żony króla Wiktora Emanuela III (w maju 2021 r.). Pomnik ten jest dziełem czarnogórskiego rzeźbiarza Adina Rastodera. Został on zresztą poświęcony wszystkim kobietom żyjącym w Czarnogórze. Królowa Jelena przeszła do historii przede wszystkim ze względu na swoją działalność humanitarną i przywiązanie do czarnogórskiej tożsamości⁷⁵. Ponadto warto zaznaczyć, że planowane jest także odsłonięcie w Podgoricy pomnika księcia Danila I Petrovicia-Njegoša⁷⁶.

-dvorcem-na-cetinju-petrovici-pocinju-da-zive-svoju-bajku [23.01.2022].

⁷⁴ *Dvorac na Kruševcu jedan od najljepših kutaka u Podgorici*, Gradski portal, 06.04.2021, <https://gradski.me/dvorac-na-kruševcu-jedan-od-najljepših-kutaka-u-podgorici/> [23.01.2022].

⁷⁵ *Spomenik Jeleni Savojskoj otkriven u Podgorici*, „Vijesti”, 22.05.2021, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/541195/spomenik-jeleni-savojskoj-otkriven-u-podgorici> [25.01.2022].

⁷⁶ B. Ždero, *Blažu spomenik u bronzi, knjazu Danilu u kamenu*, „Vijesti”, 18.12.2021, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/581391/blazu-spomenik-u-bronzi-knjazu-danilu-u-kamenu> [25.01.2022].

Omawiając pamięć o dynastii Petrović-Njegoš w Czarnogórze, nie sposób również nie wspomnieć o licznych ulicach i placach nazwanych ku czci jej władców, znajdujących się w różnych częściach kraju, a także o szkołach.

PODSUMOWANIE

Pamięć o dynastii Petrović-Njegoš w Czarnogórze jest żywa i wciąż wzmacniana. Dynastia królewska stanowi część dziedzictwa narodowego, kulturowego i historycznego Czarnogóry, ale także czarnogórskiej tożsamości. Wraz z rozpadem państwa jugosłowiańskiego oraz początkiem procesu transformacji systemowej można zauważyć wzmacnianie pamięci o tej ostatniej dynastii czarnogórskiej.

Niezwykle zaangażowany we wzmacnianie owej pamięci jest obecny następca czarnogórskiego tronu, książę Nikola II Petrović-Njegoš. Od początku lat 90. XX w. stara się on brać aktywny udział przede wszystkim w wydarzeniach odby-

wających się w obszarze społecznym i kulturowym w celu ugruntowania w społeczeństwie pamięci o jego przodkach. Dzięki przyjętej przez parlament czarnogórski w 2011 r. ustawie o statusie potomków dynastii Petrović-Njegoš, ma on również możliwość współpracy z władzą i prowadzenia działalności o charakterze kulturalnym, humanitarnym oraz jednocześnie apolitycznym, co ma na celu wzmocnienie czarnogórskiej tożsamości, kultury oraz tradycji. Wynika to przede wszystkim z faktu, iż dynastia Petrović-Njegoš stanowi jeden z kluczowych fundamentów czarnogórskiej tożsamości narodowej, ale także niepodległego i demokratycznego państwa. Co więcej, ta historia państwowości Czarnogóry (odmienna od serbskiej historii państwowości), tworzona właśnie przede wszystkim przez członków owej dynastii, stanowi niezwykle istotny dla Czarnogórców element odróżniający ich od Serbów – pomimo wielu punktów łączących oba narody, jak chociażby wspomniane wcześniej w niniejszej pracy związki rodzinne pomiędzy przedstawicielami dynastii Petrović-Njegoš i dynastią Karađorđevićów (a także Obrenovićów).

Z tych właśnie powodów kluczowym podmiotem wzmacniającym pamięć o ostatniej czarnogórskiej dynastii (poza jej potomkami) są władze Czarnogóry, które konsekwentnie podkreślają kluczową rolę poszczególnych władców w budowaniu dzisiejszego, niepodległego państwa i odrębnej tożsamości czarnogórskiej. Wobec tego książkę Nikola II, który wprost opowiada się za dalszym rozwojem demokratycz-

nego i republikańskiego państwa, nie wzmacnia jednocześnie w społeczeństwie żadnych resentymentów ani postaw promujących przywrócenie w Czarnogórze monarchii. W rezultacie w tym bałkańskim państwie nie funkcjonują żadne organizacje rojalistyczne *per se*. Podmiotami wspierającymi działalność Nikoli II i wzmacniającymi pamięć o dynastii są wszystkie te jednostki, które działają na rzecz umacniania tożsamości czarnogórskiej oraz historii państwa i narodu, odmiennej od tej serbskiej.

BIBLIOGRAFIA

Dokumenty

Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 1, 2007.

Zakon o državnim nagradama, Službeni list Crne Gore, br. 17, 2019.

Zakon o statusu potomaka Dinastije Petrović-Njegoš, Službeni list Crne Gore, br. 35/11, 2011.

Monografie

Andrijašević, Ž., *Dinastija Petrović-Njegoš*, Podgorica 2016.

Andrijašević, Ž., Rastoder, Š., *Istorija Crne Gore: Od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica 2006.

Domachowska, A., *(Nie)zapomniane rodziny – pamięć o dynastii Karađorđevićów w Serbii*, Prace IEŚ, nr 1/2022.

Domachowska, A., *Proces budowania narodu czarnogórskiego w latach 1991-2018. Geneza i uwarunkowania*, Toruń 2019.

Đureinović, J., *The Politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia: Collaboration, Resistance and Retribution* / Jelena Đureinović, Abingdon, Oxon 2020.

Artykuły

Domachowska, A., *Njegoš and memory disputes in Montenegro*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 18(2020), z. 2, s. 33-58.

Malbaša, P., *Spomenici Petru II Petroviću Njegošu*, „Matica crnogorska”, jesen 2013.

Źródła internetowe

Aktivnosti prenosa posmrtnih ostataka dinastije Petrović, 07.12.2019, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=361218>.

Albania buries royal claimant Leka Zogu, BBCNews, 03.12.2011, <https://www.bbc.com/news/world-europe-16021010>.

Bošković, M., *Sa zelenim dvorcem na Cetinju Petrovići počinju da žive svoju bajku*, „Vijesti”, 24.07.2011, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/354157/sa-zelenim-dvorcem-na-cetinju-petrovici-pocinju-da-zive-svoju-bajku>.

CETINJSKI BIJENALE 1990 – 2004, „Art. Montenegro”, <https://art-montenegro.me/art-montenegro/cetinjski-bijenale-1990-2004>.

Čija je crkva u kojoj su sahranjeni Njegoševi roditelji u Erakovićima?, 30.04.2018, <https://www.standard.co.me/drustvo/cija-je-crkva-u-kojoj-su-sahranjeni-njegosevi-roditelji-u-erakovicima/>.

Crna Gora: Usvojen Zakon o dinastiji Petrović, Radio Slobodna Evropa, 12.07.2001, <https://www.slobodnaevropa.org/a/24263623.html>.

Crnogorske dinastije, <http://www.me/index.php/cg/istorija/crnogorske-dinastije>.

- Čukić, S., *LOVČENSKI MEDALJONI: Vijenac Petrovića*, Portal Analitika, 21.09.2020, <https://www.portalanalitika.me/clanak/lov-censki-medaljoni-vijenac-petrovica>.
- Domachowska, A., *Czarnogóra: protesty społeczne po przyjęciu ustawy o wolności wyznania*, „Komentarze IEŚ”, 106, 22.01.2020, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-protesty-spoeczne-po-przyjeciu-ustawy-o-wolnosci-wyznania/>.
- Đukanović: Crna Gora ispunjava dio istorijske i moralne obaveze prema dinastiji Petrović, CDM.me, 29.07.2019, <https://www.cdm.me/drustvo/dukanovic-crna-gora-ispunjava-dio-istorijske-i-moralne-obaveze-prema-dinastiji-petrovic/>.
- Dve dinastije traže imovinu u Crnoj Gori, DW.com, 29.10.2009, <https://www.dw.com/sr/dve-dinastije-tra%C5%BEe-imovinu-u-crnoj-gori/a-4829433>.
- Dvorac kralja Nikole u Nikšiću, <http://www.gradkulture.me/trago-vi-kulturnog-nasledja/dvorac-kralja-nikole-u-niksicu/>.
- Dvorac na Kruševcu jedan od najljepših kutaka u Podgorici, Gradski portal, 06.04.2021, <https://gradski.me/dvorac-na-kruisevcu-jedan-od-najljepsih-kutaka-u-podgorici/>.
- Dvorski kompleks kralja Nikole, 29.03.2017, <https://www.onogost.me/projekti/turisticka-valorizacija-kulturnog-nasljeda-niksica/dvorski-kompleks-kralja-nikole>.
- Gradjanima u Crnoj Gori najznačajniji Njegoš, Tito i SFRJ, Aljazeera, 09.07.2021, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/7/9/gradjanima-u-crnoj-gori-najmiliji-njegos-tito-i-sfrj>.
- Ivanović, D., *Vlada Crne Gore odala počast povodom 100 godina od smrti kralja Nikole*, „Vijest”, br 1, januar-mart 2021.
- Janković, S., *Treba li Crnoj Gori spomenik vojvodi Mirku Petroviću*, Radio slobodna evropa, 09.04.2015, <https://www.slobodnaevropa.org/a/u-crnoj-gori-su-i-spomenici-sporni/26947039.html>.

- Kako se gradio Mauzolej Vladike Danila na Orlovom kršu*, CDM.me, 09.10.2018, <https://www.cdm.me/kultura/kako-se-gradio-mauzolej-vladike-danila-na-orlovom-krsu/>.
- Kuljić, T., *Monumentalizacija srpske monarhije*, „Pešcanik”, 31.08.2005, <https://pescanik.net/monumentalizacija-srpske-monarhije/>.
- Kontiće, J., *Otkriven spomenik vojvodi Mirku na Trgu nezavisnosti*, „Vijesti”, 31.07.2017, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/70292/otkriven-spomenik-vojvodi-mirku-na-trgu-nezavisnosti>.
- Mauzolej Vladike Danila na Orlovom kršu*, „Art Montenegro”, <https://artmontenegro.me/art-montenegro/mauzolej-vladike-danila-na-orlovom-krsu>.
- Milosevic, M., *Crna Gora „ispravlja nepravdu” prema kraljevskoj porodici*, Balkan Insight, 19.07.2012, <https://balkaninsight.com/2012/07/19/crna-gora-ispravlja-nepravdu-prema-kraljevskoj-porodici/?lang=sr>.
- Milo Đukanović: *Montenegro's European path is Njegoš's path*, 20.10.2013, <https://srbin.info/en/politika/milo-dukanovic-evropski-put-crne-gore-je-njegosev-pu/?lang=lat>.
- Milović, Ž., *Dvorac kralja Nikole, XIX vij, Bar – II kat*, Barinfo.me, 12.04.2019, <https://barinfo.me/dvorac-kralja-nikole-xix-vij-bar-ii-kat/>.
- Muzej kralja Nikole – Cetinje*, Portal Analitika, 12.09.2016, <https://www.portalanalitika.me/clanak/230444--muzej-kralja-nikole-cetinje>.
- Muzej Kralja Nikole*, <https://narodnimuzej.me/posjeta-muzej-kralja-nikole/>.
- Njegošev muzej – Biljarda*, <https://narodnimuzej.me/posjeta-njegosev-muzej-biljarda/>.
- Njegošev muzej, Biljarda – Cetinje*, Portal Analitika, 12.09.2016, <https://www.portalanalitika.me/clanak/230442--njegosev-muzej-biljarda-cetinje>.

- Njegošev rođendan će ubuduće biti državni praznik u Crnoj Gori*, N1.rs, 29.12.2021, <https://rs.n1info.com/region/njegosev-rodjen-dan-ce-ubuduće-biti-drzavni-praznik-u-crnoj-gori/>.
- Njegoševa kuća vjekove istorije priča*, „Vijesti”, 06.02.2022, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/588980/njegoseva-kuca-vjekove-istorije-prica>.
- Njegoševi, rasuti svijetom*, 02.01.2019, <https://sharemontenegro.me/spomenici-petra-ii-rasuti-svijetom/>.
- Od crnogorskog ora do kralja Nikole: Podgorica-grad velelepni*h skulptura, CDM.me, 17.10.2018, <https://www.cdm.me/zabava/zanimljivosti/od-crnogorskog-ora-do-kralja-nikole-podgorica-grad-velelepni-skulptura/>.
- Otkrivena bista kralja Nikole u Baru*, CDM.me, 09.01.2018, <https://www.cdm.me/drustvo/otkrivena-bista-kralja-nikole-ispred-hrama-u-baru/>.
- Pod kojom zastavom je sahranjen kralj Nikola? Pozivamo Amfilohija za svjedoka...*, AntenaM, 26.08.2020, <https://www.antenam.net/istorija/169344-pod-kojom-zastavom-je-sahranjen-kralj-nikola-pozivamo-amfilohija-za-svjedoka>.
- Popović, S. G., Đuričić, D., Perović, S. K., *Restoration of the Bishop Danilo's mausoleum at Eagle's Rock, Cetinje (Montenegro)*, „Tehnčki vjesnik” 24. Supplement 2 (2017).
- Potpisan sporazum o saradnji Fondacija “Petrović Njegoš” i “Sveti Petar Cetinjski”*, „Portal Analitika”, 14.03.2018, <https://www.portalanalitika.me/clanak/296504-potpisan-sporazum-o-saradnji-fondacija-petrovic-njegos-i-sveti-petar-cetinjski>.
- Princ Nikola gost kod Karađorđevića*, „Vijesti”, 20.07.2015, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/171717/princ-nikola-gost-kod-karadordevica>.
- Princ Nikola odlaze prenos posmrtnih ostataka dinastije Petrović*, CDM.me, 06.08.2019, <https://www.cdm.me/drustvo/princ-nikola-odlaze-prenos-posmrtnih-ostataka-dinastije-petrovic/>.

- Princ Nikola Petrović Njegoš o svom deda-stricu Danilu, čiji je život pretočen u operetu „Vesela udovica“*, 01.05.2020, <http://www.onamagazin.com/princ-nikola-petrovic-njegos-o-svom-deda-stricu-danilu-ciji-je-zivot-pretocen-u-operetu-vesela-udovica/>.
- Princ Nikola Petrović: Sto godina egzila je dovoljno*, CDM.me, 10.02.2019, <https://www.cdm.me/drustvo/princ-nikola-petrovic-sto-godina-egzila-je-dovoljno/>.
- Princu uručen diplomatski pasoš*, RTCG, 19.07.2013, <http://www.rtcg.me/vijesti/politika/19794/princu-urucen-diplomatski-pasos.html>.
- Proročić, B., *O Mauzoleju Petra II Petrovića Njegoša na Lovćenu*, CDM.me, 22.09.2021, <https://www.cdm.me/kultura/o-mauzoleju-petra-ii-petrovica-njegosa-na-lovcenu/>.
- Prvi spomenik skulpturu u Podgorici dobio je Petar II Petrović Njegoš 1956. godine*, CDM.me, 10.05.2019, <https://www.cdm.me/kultura/prvi-spomenik-skulpturu-u-podgorici-dobio-je-petar-ii-petrovic-njegos-1956-godine/>.
- Sa zelenim dvorcem na Cetinju Petrovići počinju da žive svoju bajku*, „Vijesti“, 24.07.2011, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/354157/sa-zelenim-dvorcem-na-cetinju-petrovici-pocinju-da-zive-svoju-bajku>.
- Šćepanović, L., *Princ Nikola II Petrović - Njegoš: Budućnost nije u ‚bitkama iz prošlosti‘*, Radio Sloboda Evropa, 02.05.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/intervju-princ-nikola-petrovic-njegos/28462334.html>.
- Shqipëri: E shtuna Ditë Zie për vdekjen e Leka Zogut*, Radio Evropa e Lirë, 30.11.2011, <https://www.evropaelire.org/a/24407413.html>.
- Spomenici u Crnoj Gori – otkrijte ostatke naše herojske prošlosti*, <https://portomontenegro.com/me/blog/spomenici-u-crnoj-gori/>.
- Spomenik Jeleni Savojskoj otkriven u Podgorici*, „Vijesti“, 22.05.2021, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/541195/spomenik-jeleni-savojskoj-otkriven-u-podgorici>.

Spomenik kralju Nikoli u Nikšiću, <http://www.gradkulture.me/tragovi-kulturnog-nasledja/spomenik-kralju-nikoli-u-niksicu/>.
Tomović, P., *Spomenik vojvodi Mirku Petroviću dijeli Crnu Goru*, Radio Slobodna Evropa, 16.05. 2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/podgorica-cetinje-crna-gora-mirko-petrovic-spomenik/28491250.html>.

Veliko interesovanje turoperatora iz UAE za turističku ponudu Crne Gore, „Vijesti”, 06.02.2022, <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/588926/veliko-interesovanje-turoperatora-iz-uae-za-turisticku-ponudu-crne-gore-promo>.

Vlada Crne Gore, *Cetinje: Predsjednik Vlade Igor Lukšić priredio prijem povodom donošenja Zakona o statusu potomaka dinastije Petrović Njegoš i dolaska njenih potomaka u Crnu Goru*, 23.07.2011, <https://www.gov.me/clanak/107550--govor-predsjednika-vlade-igora-luksica>.

Williams, C. J., *King Michael's Visit Stirs Joy and Unease in Romania*, „Los Angeles Times”, 27.04.1992, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-04-27-mn-642-story.html>.

Ždero, B., *Blažu spomenik u bronzi, knjazu Danilu u kamenu*, „Vijesti”, 18.12.2021, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/581391/blazu-spomenik-u-bronzi-knjazu-danilu-u-kamenu>.

Agata Domachowska

Starszy analityk w Zespole Bałkańskim IES

Dr hab., prof. UMK, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Stypendystka Fundacji Kościuszkowskiej. Prowadziła badania na Uniwersytecie w Pittsburghu, George Washington University, Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie, a także w archiwach i bibliotekach w Serbii, Czarnogórze, Albanii, Macedonii Północnej oraz w Chorwacji. Odebrała również staż w Parlamencie Europejskim oraz praktyki w Ambasadzie RP w Tiranie (Albania). Kierownik Pracowni Badań nad Pamięcią Zbiorową w Postkomunistycznej Europie (POSTCOMER) oraz członkini Polskiej Komisji Bałkanistyki Historycznej i Kulturowej. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół dyskursów dotyczących tożsamości, procesów narodowotwórczych, a także polityki pamięci w państwach Bałkanów Zachodnich, diaspor bałkańskich, emigracji oraz polityki i kultury państw bałkańskich.

ISBN 978-83-66413-80-1

www.ies.lublin.pl